

בין שני הרים על אנתרופוסופיה ויהדות

דניאל שליט

האם הבין שטיינר את אלוהי ישראל? מה ההבדל בין הכריסטוס למשיח ביהדות?
דניאל שליט, שעבר במסעו האישי דרך האנתרופוסופיה וחזר לבסוף בתשובה, מקיף במאמר זה את ישו, משה רבנו, מלאכים בעולמות העליונים ואת תפקידו של העם העברי על-פני האדמה, כדי לברר מהן נקודות המחלוקת העיקריות ומהו הפוטנציאל לתרומה הדדית

ראשית-כל, כמה מילים אישיות.

עד גיל השלושים ומשהו, הייתי מוסיקאי, חילוני לגמרי. את היהדות לא היכרתי כלל; "שמע ישראל" היה בשבילי, כמו שאשתי (יוצאת "השומר הצעיר") אומרת - "מה שאומרים לפני שמתים". השבתות והחגים פגשו אותי בצורת הפסקות עבודה כפויות, ולא ידעתי איך עוברים אותם בשלום.

במסגרת חיפושים שונים (היום הייתי אומר: חיפושי הנשמה את עצמה), התחלתי ללמוד פילוסופיה, ושם נפגשתי עם ספריו של פרופ' הוגו ברגמן. הוא היה לי יותר ממורה-דרך: הוא היה כעין אבא טוב, שלקח את ידי הקטנה בידו הגדולה והחמה והוביל אותי במבוכי המחשבה האירופית לדורותיה. נהגתי לומר, שאם פילוסוף כלשהו לא מצליח להבהיר את עצמו לעצמו, שיקרא את מה שברגמן כותב עליו. בכל-אופן, דרך ברגמן (איש השכל וההגיון, שתמיד גישש את דרכו אל מעבר לשכל ולהגיון הקשוח, היבש) - דרכו היכרתי כמה מיסטיקאים, וביניהם את שטיינר. לכתבי שטיינר הקדשתי תשומת לב ולימוד מיוחדים. אפילו עשיתי במסירות מדיטציות שלו (מ"כיצד קונים דעת העולמות העליונים"). בכל זה היה משום גילוי בשבילי, ואני זוכר לו תמיד לטובה מה שלמדתי ממנו; חלק מזה הפך לחלק ממני.

אחרי כן היכרתי דרך ברגמן גם את הרב קוק. כאן היתה לי חוויה מיוחדת: הפגישה עם תרבותי שלי. כי כדי להבין את שטיינר לעומקו דרוש היה להבין גרמנית. ניסיתי קצת, אבל זה לא היה הבית שלי. והנה, הרב קוק כותב אלי בשפתי שלי, שבה אני מכיר כל גוון ובן-צליל, וכך ניתן לי להיכנס באופן ישיר ואינטימי בשערי עולמות הרוח ועולמות האלוהות.

כדי שלא יישאר עבורכם הרב קוק בחזקת שם ריק, אני מביא לכם כאן משהו משלו בחזקת "טעימה":

קריאה להסתכלות עליונה

אם תרצה, בן אדם, הסתכל באור השכינה בכל היקום, הסתכל בעדן החיים השמימיים, איך הם מתפלשים בכל פנה וזוית שבחיים... התבונן בפלאי היצירה, בחיי האלהות שלהם... דע את עצמך, ואת עולמך... מצא את מקור החיים שבקרבך, ושומעל לך, שמסביבך, את פארי הדרות החיים, שאתה שרוי בתוכם. האהבה שבקרבך - העלה אותה לשורש עֵזָה ועדנת תפארתה.... עלה למעלה, עלה, כי כח עז לך, יש לך כנפי רוח, כנפי נשרים אבירים. אל תכחש בם, פן יכחשו לך; דרש אותם, וימצאו לך מיד. (אורות הקודש, א, ע' פג).

וכך, מתוך מניעים כמעט טכניים (הכרת השפה) נכנסתי בשערי היהדות, שהיתה עבורי עד אז ארץ בלתי-נודעת, זרה במקצת, מוכרת לי בערך כמו לכל בוגר תיכון חילוני. ואז גיליתי את עולמות הסוד, עולמות הקבלה והחסידות, ובמקביל, את התנ"ך (כן, למדנו תנ"ך בתיכון, כמורשת לאומית. אבל התנ"ך כהתגלות, זה היה דבר חדש לי) - ואת מורשת חז"ל.

למשך שנים רבות עזבתי את שטיינר ולא טרחתי לעשות את ההתאמות וההקבלות שהתבקשו.

אבל אז פגשתי את גיורא רפאלי, ידיד-נעורים יוצא-קיבוץ (כפר מסריק), אשר מגיל שש-עשרה ישבנו זה ליד זה וניגנו באותו כלי-נגינה (קרן-יער), בחמש תזמורות לפחות במשך כעשרים שנה. אחרי כן נפרדו דרכינו: הוא יצא לדרך האנתרופוסופית, ומלמד היום, הוא ואשתו שרה, את דרך "גילוי הקול" לפי שטיינר. ואני יצאתי לדרך היהדות. לא התראינו במשך כעשרים וחמש שנים.

ואז הפגיש בינינו שוב השדכן הגדול שבשמים, והתברר לנו שאנו בעצם קרובים כעת יותר ממה שהיינו כאשר ישבנו זה לצד זה בתזמורת למיניהן. הפגישה המחודשת בינינו היתה גם דחיפה לחזור להתאמה בין שטיינר והיהדות, ובוזה גם להשלים בין צד-שטיינר שבי-עצמי לבין צד-הרב-קוק שבי.

גיורא אירגן אז שלושה מפגשים בין אנשי הרדוף, בהדרכת ד"ר ישעיהו בן אהרון, ובין אנשי ישיבת "שיח" באפרת, בראשות הרב שג"ר ז"ל והרב דרייפוס יבל"א. אלה קיבוצניקים ואלה מתנחלים, אלה "חילוניים" ואלה "דתיים", אלה כמעט-שמאל ואלה כמעט-ימין, אלה יושבים על גבעת הרדוף ואלה על גבעת הדגן, אלה מהרי הגליל ואלה

מהרי יהודה, כמעט משתי קצוות הארץ הקטנה הזאת, קצוות בכל מובן שהוא. ובכל זאת, הודות לנפלאות גיורא, נפגשו ההרים והגבעות! היתה שם שמחה רבה. פגישה ודיאלוג תמיד משמחים ומאירים, שלא כמו זרות וסכסוך. לאור ולחמימות תרמו גם כיבוד וטעימות, גם לימוד מן המקורות, וגם מוסיקה מן המזרח ומן המערב (יאיר הראל וחבריו).

אבל אני טענתי שם ששמחת הפגישה היא רק חלק, חלק מקדים

בלבד, מן העבודה. ברפלקסולוגיה או בשיאצו, קיים אמנם שלב הליטופים, לחימום המקום, אבל אחר-כך צריך לבוא השלב העיקרי, והוא הלחיצות במקומות הכואבים. איך יודעים שהנקודה היא הנקודה הנכונה, המרפאת? דווקא כאשר היא כואבת. אם לא נכנסים לכאבים, נשארות החסימות. ובכן, הפעלתי כוח פיסית מתון כדי לדחוף את הפורום בכיוון הכאבים, אבל קיבלתי את הרושם שאיש לא רצה בהם. הכיף היה מספיק. ואז נפסקו הפגישות.

כעת (כעבור עוד חמש עשרה שנים) משהוצע לי לכתוב ב"אדם-עולם", ראיתי בכך הזדמנות להעלות על הנייר משהו מן הדיאלוג, מן הכאבים ומן הריפויים, שהתפתחו בי במשך השנים. אם יועילו אלה למישהו מכך - אשמח. ואם לא - אז כמו שאומר הרמב"ם בשער "מורה הנבוכים" - "אם לא ימצא בו מאומה שיועיל לו - יחשבהו כאילו לא נכתב".

הקבלות והבדלים

שוב: כדי לקבל תמונה של היחס בין האנתרופוסופיה ליהדות, עלינו למצוא, מצד אחד, את ההתאמות וההקבלות ביניהן, ומצד שני את ההבדלים, את השוניות; רק כך, מתוך שני הצדדים יחד, יכול להיווצר

<<<

יחס, דיאלוג, ואפילו השלמה ותרומה הדדית.

הייתי מתחיל ממקום קצת גבוה - עולם הישויות העליונות, היררכיות המלאכים.

אכן, אוסיף מייד, אני משער כי עבורכם שטיינר אינו רק איש העולמות העליונים, אלא, אולי בעיקר, איש חינוך ולדורף, איש המוסיקה והאוריתמיה, הרפואה והחקלאות, בקצרה: לא שטיינר של המלאכים, אלא שטיינר של האדם.

אבל בעיקרו ובבסיסו שטיינר הוא איש הרחבת התודעה; והתודעה העל-חושית ששטיינר מלמד פותחת את הדרך לקשר עם העולמות העליונים, ולא עוד אלא שעבורו קשר זה הוא-הוא נקודת הכובד של מדע-הרוח, והוא גם הדרך לגאולת האדם.

ובכן, שוב, לעולמות ולישויות העליונות.

ישנו טכסט אחד, אשר בעיני ממקד הן את ההתאמות והן את ההבדלים. אביא לפניכם מתוך סידור התפילה את שתי הברכות הנאמרות לפני "קריאת שמע". כאשר פגשתי את התפילות, מה שבלט לי היה העוצמה העתיקה הזורמת בהן - הן בנות כאלפיים שנה! - וכן נקיון, ריכוז-ההבעה שבהן. אני חש שבהקשבה, בהתבוננות בטכסטים האלה, אנו יכולים לפתוח אותם, והם אותנו, למישורים גבוהים יותר.

הברכה הראשונה: מלאכים

הנה קטע מתוך הברכה הראשונה.

<div></div>	<div>...תתְּבַרַךְ לְנִצְחַ צְוִרְנוּ מַלְכְּנוּ וּגּוֹאֲלֵנוּ, בּוֹרֵא קְדוֹשִׁים, יִשְׁתַּבַּח שְׁמֶךָ לְעַד מַלְכְּנוּ, יוֹצֵר מִשְׁרָתִים, וְאֲשֶׁר מִשְׁרָתָיו כְּלָם עוֹמְדִים בְּרוּם עוֹלָם; כּוֹלֵם אֲהוּבִים, כּוֹלֵם בְּרוּרִים, כּוֹלֵם גְּבוּרִים, כּוֹלֵם קְדוֹשִׁים, וְכוֹלֵם מְשֻׁמְעִים בִּירְאָה יַחַד כְּקוֹל דְּבָרֵי אֱלֹהִים חַיִּים וּמְלַךְ עוֹלָם...</div>
<div></div>	<div>וְכֻלָּם מְקַבְּלִים עֲלֵיהֶם עוֹל מַלְכוּת שְׁמַיִם זֶה מְזַה, וְנוֹתְנִים רְשׁוּת זֶה לְזֶה לְהַקְדִּישׁ לְיוֹצְרֵם בְּנַחַת רוּחַ, בְּשִׁפְהַ בְּרוּךְהַ וּבְנַעֲמִימָה קְדוֹשָׁה, כְּלָם כְּאֶחָד עוֹנִים בְּאִימָה וְאוֹמְרִים בִּירְאָה: קְדוֹשׁ, קְדוֹשׁ, קְדוֹשׁ, ה' צָבָאוֹת, מְלֵא כֹל הָאָרֶץ כְּבוֹד. וְהַאוֹפְנִים וְחִיות הַקֹּדֶשׁ בְּרַעַשׁ גְּדוֹל מִתְנַשְׂאִים לְעַמַּת הַשָּׁרָפִים, לְעַמַּתָּם מְשַׁבְּחִים וְאוֹמְרִים: בְּרוּךְ כְּבוֹד ה' מִמְּקוֹמוֹ.</div>

ובכן, לפני תמונה כמעט "שטיינריאנית": שלש היררכיות של מלאכים - אופנים, חיות הקודש, שרפים. לפי שטיינר, ישויות כאלה הן שיצרו את האדם ואת העולם, והן שמיניעות את ההיסטוריה ואת העמים. ואילו המלאכים בברכה כאן - בהבדל מתיאורם אצל שטיינר - מבטם מופנה למעלה, אל מעבר לעצמם; הם אומרים באימה, ביראה ובאהבה "קדוש, קדוש, קדוש". אמנם, כמובן, יש להם תפקידים, שעל-כן נקרא שמם מלאכים, (עושי מלאכה, שליחים), אבל תפקידים אלה אינם מופיעים בברכה שלנו. (ככלל, המלאכים, לפי הקְבֵּלָה, נמצאים בתנועה מתמדת למטה ולמעלה, בכעין דופק; בחזון יחזקאל כתוב: "וְהַחַיּוֹת - שהן המלאכים - רְצוּא וְשׁוּב": "רצוא" הוא "ריצתן", תנועתן כלפי מטה, אל משימות עבודתן - וזה המצב בו רואה אותן שטיינר; ו"שׁוּב" - זוהי חזרתן למעלה, אל מקורן, אל בוראן.) בברכה שלנו כאן נמצאים המלאכים במצב ה"שוב" כלפי מעלה; כאן מתבטאת כל אימתם, יראתם, שמחתם ותהילתם בפני מי שמעבר להם. שכן, אל נשכח, כל הברכה היא לא תיאור "מדע-רוחי" עיוני ושקול של המלאכים, אלא ברכה,

תהילה, פנייה בלשון "אתה", אל הקדוש-ברוך-הוא: "תתברך לנצח מלכנו... יוצר משרתים".

שוב: כל המלאכים (אופנים, חיות קודש, שרפים) - מצטיירים כאן לא כפועלים על דעת עצמם, אלא כענפים, סניפים ושליחים של האל האחד, כאותיות וכמילים של דברו.

שכן "קריאת שמע" ("שמע ישראל, אדוני אלוהינו אדוני אחד!") היא עדות על התגלות יחידותו ואחדותו של הקדוש, האחד, יוצר הכל - לעם ישראל.

אכן נשאלת השאלה, מה מקום האלוהים במשנתו של שטיינר? ובכן, אין הוא מדבר על האלוהים כלל: לפחות לא במה שאני קראתי ולמדתי. אולי הוא רומז לכיוון יוצר-הכל במקום אחד או שנים שלא הגעתי אליהם; אבל בוודאי אין זאת ההדגשה העיקרית במשנתו, כי אז היתה נוכחות האלוהים חודרת לכל פינה בכתביו.

ואילו לעם ישראל, נוכחות האלוהים בכל היא פשוטה לגמרי. לא רק משורר התהלים רואה את אלוהים בכל (כי אֶסֶק שמיים - שם אתה, וְאֶצִּיעָה שְׁאוֹל - הַנֶּפֶךְ) אלא כל יהודי פשוט של הדורות שעברו פנה אליו ישירות ובפשטות גמורה. הרחוק ביותר הוא גם הקרוב ביותר. וכך שר יהודה הלוי: "יה, אנה אמצאך? מקומך נעלה ונעלם. ואנה לא אמצאך? כבודך מלא עולם". נראה, שהכשרון הזה, לחוש ולדעת את הנעלה והנעלם כקרוב מכל - הוא מתנה מיוחדת לישראל - עבור האדם.

הברכה השניה: תורה, ישראל

ובזה אנו מגיעים לברכה השניה שלפני קריאת-שמע.

אֲהַבַּת עוֹלָם בֵּית יִשְׂרָאֵל עִמָּךְ אֲהַבְתָּ, תוֹרָה וּמִצְוּוֹת, חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים, אוֹתָנוּ לְמַדְתָּ. עַל כֵּן ה' אֱלֹהֵינוּ, בְּשִׁכְבְּנוּ וּבְקוּמָנוּ נִשְׁיַח בְּחֻקֶּיךָ וְנִשְׁמַח בְּדְבָרֵי תַלְמוּד תּוֹרָתְךָ וּבְמִצְוֹתֶיךָ לְעוֹלָם וָעֶד. כִּי הֵם חַיִּינוּ וְאוֹרֵךְ יְמֵינוּ, וְבָהֶם נִהְיֶה יוֹמֵם וְלַיְלָה. וְאֲהַבְתָּךְ לֹא תִסּוּר מִמֶּנּוּ לְעוֹלָמִים. בְּרוּךְ אַתָּה ה', אוֹהֵב עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל:

כאן עברנו מעולם האימה והיראה של המלאכים לעולם האהבה והקירבה. אמנם האהבה הזאת מתבטאת באופן מוזר: לא בהתקרבות, לא בגילוי אהבה - אלא - בתורה ובמצוות, בחוקים ובמשפטים; ולכאורה, חוקים ומשפטים הם מרוחקים קרים, יבשים, כי הם כלליים ומכריחים; אבל כנראה שבאותם חוקים יש משהו נשמתי, פנימי², כי העם אשר לו ניתנו החוקים האלה שמח בהם, אוהב אותם, "משתעשע" בהם ("ואשתעשע במצוותיך אשר אהבתי³"), וכמו שאומרת הברכה שלנו: "כי הם חיינו ואורך ימינו".

למותר לומה, שכאן, בברכה השניה, נמצאת נקודת המחלוקת השנייה בין היהדות לבין האנתרופוסופיה; והיא כפולה: ראשית, היחס לתורה, כחוק ומשפט; ושנית - היחס לעם ישראל.

<div></div>	<div>1 כאשר הוא כותב, לעתים רחוקות, Gott, הרי זה, ככל הנראה, בהקשר לישות-השמש, או אל-השמש.</div>
<div></div>	<div>2 לומדים את ה"חוק" הזה תמיד תוך ניגון, בשירה: "כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה - עליו הכתוב אומר (יחזקאל כ, כה) (וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם (מסכת מגילה לב, א) - כלומר, מדובר בחוקים טובים ומחיים, שהלומד אותם מתנגן בעצמו; לעומת זאת קשה לי לתאר מישהו לומד את חוק בתיים משותפים או את סדר הדין הפלילי בשירה ובזמרה.</div>
<div></div>	<div>3 תהלים קיט מז</div>

ביחס לחוקים: שטיינר כותב⁴, שכל חוק, בין אם זה חוק טבע, חוק מוסרי (קאנט) או חוק דתי - כל חוק כללי הבא להורות לאדם באופן כללי מה לעשות - כולא את חירותו של האדם. "אימפולס כריסטוס" לפי שטיינר פירושו מתן החופש ל"אני" לתת את חוקיו לעצמו, להכריע את הכרעותיו מתוך עצמו.

ביחס לעם ישראל, דעתו של שטיינר היא שאחרי הופעת הכריסטוס⁵ אין תפקיד לקיומו של עם ישראל, היות וכבר מילא את תפקידו⁶.

● כעת אנו עומדים מול כל עוצמתה וכובד משקלה של המחלוקת. כי שטיינר תומך, מאשר ומאשש, גם את העולם האלילי-מיתולוגי שהיהדות יצאה נגדו, וגם את הנצרות שאמרה לרשת את עם ישראל.

והשוב מאד: הוא עושה זאת בכל כובד משקלו של מדע-הרוח שלו. שכן עד לשטיינר, היה המדע הפיסי לחוד, והאמונה לחוד. וכעת, בא שטיינר ובידו מדע, מדע של המציאות הרוחנית, ובכוח זה הוא נכנס לתחום האמונה, שופט אמונות ודתות ומסדר אותן בתהליכים רחבים שמעבר להן.

אגב, הנצרות ה"רשמית" אינה יכולה להיות מאושרת מן המקום שהיא מקבלת אצל שטיינר. שכן עד שטיינר, היתה הנצרות מתוחה בין היסודות היהודיים שלה, לבין יסודות מיתולוגיים. מבקריה טענו, שהא נוטה יותר לאלילות, שכן ליסודות שלה השאולים מן היהדות (אלוהים, משיח, גאולה)

היא נותנת תפנית מיתולוגית: ישוע כאל שירד להיצלב כדי לכפר, אם המשיח כ"האם הגדולה", הישועה על ידי קורבן-האל. כעת בא שטיינר ומושך אותה לגמרי אל המגרש המיתולוגי: הנצרות, לפיו, היא המשך עקבי של המיסטריות המיתולוגיות הקדומות⁷. מן השילוש - האב, הבן ורוח הקודש - נעלם האב כליל מעבר לאופק-הראות, והבן, שתפס את כל טווח הראות, מזוהה עם אל-השמש.

<div></div>	<div>4 הפילוסופיה של החירות</div>
<div></div>	<div>5 איני צריך להזכיר לקוראים, שלפי שטיינר, היתה הופעת הכריסטוס כישוע מנצרת בארץ-ישראל - המרכז והתפנית בכל דברי ימי האנושות; היא הוכנה עוד בשלבי הבריאה, אחרי כן לכל אורך התרבויות, מאטלנטיס ואילך, והיא ממשיכה את פעולתה עד ליום הזה ולעתיד.</div>
<div></div>	<div>6 בשנת 1888 כתב שטיינר: "היהדות בתור שכזאת כבר עברה את זמנה. אין לה זכות קיום בחיי העמים המודרניים. העובדה שהיא שרדה בכל-זאת, היא טעות היסטורית, שתוצאותיה בלתי-נמנעות; ואין אנו מתכוונים רק לצורות הדת היהודית בלבד, אלא במיוחד לרוח היהדות, לאופן חשיבתה". אמנם שטיינר כתב זאת בהיותו צעיר בן 27, אבל קו מחשבה זה עולה גם מכתבים מאוחרים יותר, כמו המאמר "רוח הרפאים של הברית הישנה בלאומיות של זמננו" (1918), ואפילו בביוגרפיה שלו שכתב בשנותיו האחרונות. כוונתו לכל אורך הדרך היא, שאין יותר מקום ליהדות כעם מגובש, ואפילו כתרבות בפני עצמה; היהודים נקראים להשתלב בתרבות האנושית-כללית כיחידים.</div>

<div></div>	<div>7 כמו שאומר הספר <i>Christianity as a Mystical Fact and the Mysteries of Antiquity (Das Christentum als Mystische Tatsache und die Mysterien des Altertums</i></div>
<div></div>	<div>8 בהינדואיזם, האוואטאריים (התגשמויות) הראשונים של וישנו הי: דג, צב-מים, חזיר-בה, אדם-אריה. רק אחרי כן הוא לבש צורות אדם ממש (ראמה, קרישנה).</div>
<div></div>	<div>9 אכן בוועידת הוותיקן (1962-1965) נתקבלה החלטה שמעתה אין לחייב באשמת הצליבה את כל היהודים בעבר ובהווה, רק את הנוכחים באותו מעמד. בזה הוסר העוקץ מן האשמה הקיבוצית של היהדות ברצח-אל. בשום אופן אי אפשר להמעיט בערכו של המהפך הרוחני והתיאולוגי האמיץ הזה. ועדיין זאת תשובה רק על סעיף ה-decide, ולא על העיקר הנוצרי היסודי, של קורבן-אלוהים ככפרה כללית לאנושות על החטא הקדמון; בלי זה אין נצרות, אבל עם העיקרון הזה, ישראל מיותר; כל תולדותיו היוו הכנה לקורבן-האל, ואחריו אין לה עוד תפקיד.</div>

האלילות היתה כוח רוחני חזק וקשה-להתמודדות: היא היתה תרבות כל העולם כולו, והיוותה עולם שבו היו הקודש, העולם והאדם מעורבבים לגמרי. החיות והצמחים, ההרים והמעיינות היו אלים; המלכים והאבות היו אלים; האלים לבשו צורות אדם (וחיות⁸). אל העולם הזה הכניסה ההתגלות לעם ישראל את ההבדלה ואת הקדושה: התגלות אלוהים כנבדל, כטרנסצנדנטי; ומכאן: מעמד מיוחד, נבדל, לאדם מול הטבע, כצלם האלוהים; ומכאן: ההיסטוריה כתנועה אל הגאולה.

באה הנצרות והציגה ליהדות אתגר קשה יותר: היא אימצה את מושגי הקודש עצמם (כאמור, אלוהים, משיח, גאולה), אבל מעתה, ראשית, ללא צורך במצוות ובעם ישראל; יתר על כן: הכנסייה היא "ישראל האמיתי"; ועוד למעלה מזה: על "ישראל הישן" רובצת קללת רצח-אל (decide)⁹.

והנה לכאורה, שטיינר, בנה הבשל של תרבות אירופה, הוא עוד קשה ליהדות מן האלילות ומן הנצרות: שכן לאלילות ולנצרות הוא נותן מעמד של מדע, של עובדות רוחניות. כעת עומדים נגד היהדות: האלילות, הנצרות והמדע גם-יחד. האם יש תקומה מן המצב הזה?

<div></div>	<div>היהדות יכולה לתרום גם את ההתבוננות, שהקודש, היוצר והמנהיג, אינו רק טרנסצנדנטי ונבדל - אלא גם שורה בכל חלקי המציאות התחתונה והעליונה, מן הקווארק והאטום ועד למלאך מיכאל</div>
<div></div>	<div>הבחנת התחומים לדעתי, כל הקשיים נפתרים על-ידי תובנה אחת, שכבר נרמזה לעיל, וכעת אנסה להבהיר. שטיינר מדבר על תחום אחר מאשר היהדות. הוא "משחק במגרש אחר".</div>

ראייתו-הרוחית היא בתחום הרוח (מדע-הרוח): הישויות והעולמות העליונים (וחלקי-הרוח הפנימיים שבאדם ובטבע החומרי). ואילו ישראל קשור להוויה האלוהית, שמעבר לחומריות ומעבר לרוחניות. לצורך כך נבחין בשלש דרגות: גופניות, רוחניות, אלוהיות. ההוויה האלוהית אינה סתם "גבוהה יותר", אלא טרנסצנדנטית, מקופה, ובתור שכזאת ממלאת ומנהיגה גם את הרוחניות, וגם את הארציות. הייתי רוצה לפרט זאת בלשון הקבלה.

הקבלה מבדילה שין שלושה העולמות התחתונים, מלמטה למעלה: עשייה, יצירה, בריאה - לבין עולם האצילות שכולו אלוהות. בשלושת התחתונים יש ריבוי מופלג: בעולם החומר - הרים וימים, צמחים וחיות, תרבויות ועמים, בעולמות הרוח - נשמות, יצורים, מלאכים, היכלות; ואילו בעליון, באצילות, אין יצורים נפרדים כלל, אלא אך ורק מבנה כוחות הבורא (הנקראים כלים) המכילים את נוכחותו האינסופית (אורות). עוד

8 בהינדואיזם, האוואטאריים (התגשמויות) הראשונים של וישנו הי: דג, צב-מים, חזיר-בה, אדם-אריה. רק אחרי כן הוא לבש צורות אדם ממש (ראמה, קרישנה).

9 אכן בוועידת הוותיקן (1962-1965) נתקבלה החלטה שמעתה אין לחייב באשמת הצליבה את כל היהודים בעבר ובהווה, רק את הנוכחים באותו מעמד. בזה הוסר העוקץ מן האשמה הקיבוצית של היהדות ברצח-אל. בשום אופן אי אפשר להמעיט בערכו של המהפך הרוחני והתיאולוגי האמיץ הזה. ועדיין זאת תשובה רק על סעיף ה-decide, ולא על העיקר הנוצרי היסודי, של קורבן-אלוהים ככפרה כללית לאנושות על החטא הקדמון; בלי זה אין נצרות, אבל עם העיקרון הזה, ישראל מיותר; כל תולדותיו היוו הכנה לקורבן-האל, ואחריו אין לה עוד תפקיד.

<<<

למעלה מזה יש עולמות נוספים שכולם הינם עומק האחדות האלוהית: עולמות הכתר, אדם קדמון, אור אינסוף. עולם האצילות נמצא באמצע, מקשר בין עולמות האחדות האלוהית לבין העולמות הנפרדים. עולם האצילות הוא לגמרי מעבר לשלושת התחתונים, הוא טרנסצנדנטי להם בתכלית. הוא - קדוש. קדוש פירושו ראשית-כל: נבדל ונפרד. מעבר לזה יש לו גם איכויות משלו¹⁰.

שוב: הקדוש הוא ראשית-כל נפרד, מופרש, נבדל, טרנסצנדנטי. ובכל זאת, באופן פרדוכסלי, הוא חודר, מקיים, מחייה ומפעיל את כל חלקי העולמות התחתונים: את המלאכים, את היצורים, את הנשמות, את החיות והצמחים, את החומר הפיסי - ואפילו את ה"סיטרא אחרא", כוחות ההרס והטומאה¹¹, שגם הם דרושים לבניין השלם (כדי לתת לאדם את החירות ואת הבחירה).

אבל יתר על-כן: אין הוא מסתפק בבריאה אילמת, אלא מתגלה, מדבר, פונה אל יצורו האדם. וגיא-ההתרחשות של הדבר הגדול הזה הוא בתנ"ך, ובתולדות עם ישראל.

לפי דעתו - וראייתו - של שטיינר, עם ישראל ממלא תפקיד מיוחד וקריטי בתודעתה ובהתהוותה של האנושות עד ימינו. לדעתו, מקומו המיוחד של ישראל בין כל תרבויות תבל הוא: נשיאת עקרון האחדות בעולם; בעוד שאר התרבויות מייצגות את עיקרון הריבוי

והנה שטיינר רואה, חוזה ומלמד, בתחום שלשת העולמות: יצירה, עשייה, בריאה. (גם הוא עצמו מדבר על שלושה עולמות: העולם הפיסי, עולם הנפש ועולם הרוח. אין זאת הקבלה מדוייקת, אבל אין ההקבלה המדוייקת חשובה כאן). בכל אופן, בשלושה עולמות אלה חוזה שטיינר - את הישויות העליונות, את תהליכי בריאת העולם והאדם, את קשת התרבויות השונות, את תחנות האדם בעת החיים הפיסיים ואחריהם, ואת חזון הכריסטוס.

ומכיוון שהוא רואה הנסתה, הרי, מתוך יושרו, אין הוא מדבר על מה שאינו רואה.

מה שהוא רואה - הוא, ראשית-כל, מה שעשוי להיתפס בראייה, כלומר, אופנים של יש, ישויות¹². ואילו האחד שמעבר לכל - אינו בחזקת

¹⁰ רודולף אוטו בספרו "על הקדושה" (*Ueber das Heilige*) ניסה לאפיין את מטענה הפנימי של הקדושה בשני המונחים Mysterium Tremendum-1 ו-Fascinans. אבל במבט היהודי הפנימי, הקדושה מתחלקת לעשרה גוונים: חכמה בינה ודעת, חסד גבורה ותפארת, נצח הוד יסוד ומלכות.

¹¹ אלה הנקראים אצל שטיינר כוחות לוציפריים אהרימניים.

¹² Beings, Wesen.

יש כלל; יחסית לישויות הוא בחזקת אֵין¹³, שממנו בא כל היש, האחד שממנו כל הריבוי; לכן אין הוא נתפס בראייה. וכך, למרות שמדע הרוח משתחרר מהגבלות המדע הפיסי, הרי הוא נעצר בגבולות המדע הרוחני, שהם ראיית היש בלבד.

ושנית - שטיינר רואה את הרוח שאליה הוא קשור, את הישות העליונה שלו¹⁴, ונראה שזאת "ישות השמש", שהיא גם כריסטוס, או שהיא השולחת אותו. אולי זאת הישות המלאכית הגבוהה מכולן¹⁵. אבל אורה ממלא את כל שדה-ראייתו ואינו מאפשר לו ראייה אל מעבר לה. ואילו המפגש הבלתי אמצעי עם התחום הקדוש, עם הדיבור

אכן ניתן לומר, שעם ישראל בא לעולם ה"אני", הבוחר והאמור להנהיג את כוחותיו. אבל זה לא מכוהה של ישות ירחית או שמשית, אלא מכוח התגלותו של ה"אנוכי" העליון, שצלם דמותו הוא ה"אני" האנושי

הטרנסצנדנטי אל האדם, הוא כנראה מחוץ לתחום הראייה שלו. התגלות זאת ניתנה לאנושות, כאמור, דרך עם ישראל בשלבים שונים - מן האבות דרך הר-סיני אל הנביאים, אל החכמים, המקובלים והחסידים. ואין זאת דוקטרינה תיאולוגית בלבד - נוכחותו הבלתי אמצעית של הבורא-שמעבר גלויה וברורה לכל מי שקורא לעומק בתורה, בנביאים, בתהלים ובתפילה, והיתה פשוטה לכל דורות היהדות עד קרוב לזמננו. אפשר לומר, שהתגלות שמעבר "החווירה", עבור עם ישראל, ודחתה לשולי ההסתכלות, את עולמות הישויות העליונות. בספרי תורת הסוד, למשל, עולמות בריאה, יצירה ועשייה תופסים רק משביעית עד עשירית ממספר הפרקים, בעוד שעיקר ההתבוננות משוקע בעולמות האלוהיים

¹³ ובחסידות חב"ד: האין שהוא היש האמיתי.

¹⁴ בזוהר כתוב: "כל שאר עמין אתיהיבו לרברבן, ממנן... עליהו, וישראל קדישין... לא יהב לון קודשא בריך הוא לא למלאכא ולא לשליטא אחרא אלא הוא אחיד לון לחולקיה". כלומר: כל שאר העמים יתנו למושלים, הממונים עליהם, וישראל קדושים - לא נתן אותם הקדוש ברוך הוא לא למלאך ולא לשליט אחר, אלא לקח אותם לחלקו-הוא. ומסבירים בחסידות חב"ד ("דרך מצותיך" לאדמו"ר ה"צמח צדק", מצוות אחדות ה', ע' 118): "השפע הבא להם הוא מן... נשמת הממונים עליהם, ולהיות שְׁמֶשׁם יוצאות נשמתם, לכן מותרים להיכנע להם".

¹⁵ ואז היא מקבילה לראש המלאכים לפי חז"ל, מטטרון. ואופייני הדבר שחז"ל מדגישים שאפילו מטטרון חייב בעמידה באימה ובריאה לפני בוראו. ישנה מסורת חז"ל הידועה על "ארבעה שנכנסו לפרדס", כלומר לעולמות העליונים: בן זומא, בן עזאי, אלישע בן אבויה ורבי עקיבא. מאלה, רק ר' עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום". בן עזאי "הציץ ומת", בן זומא "הציץ ונפגע" (יצא מדעתו), אלישע בן אבויה "קיצץ בנטיעות", כלומר הפריד את האחדות העליונה, כפר באחדות ה'. ושואלים, מה ראה אלישע שגרם לו "לקצץ בנטיעות"? ועונים: את מטטרון ראה, שיושב על כסא. והרי בחזון המרכבה רק הקב"ה יושב, וכל היתר "עומדים" לפניו! אמר אלישע, נראה שיש למעלה "שתי רשויות" שוות בדרגתן. נטלוהו (המלאכים, את מטטרון!) והלקוהו ששים מלקות של אש (שיתין פולטין דנורא). כי למרות שהיתה לו סיבה לשבת ("לכתוב את זכיוותיהן של ישראל", כלומר ללמד זכות, דבר המחייב יישוב הדעת) - לא היה צריך לשבת לעיני בשר ודם.

שמעולם האצילות ומעלה¹⁶: עולמות הכתר, אדם קדמון, אור אין-סוף. תרומת ישראל לאנושות לפי שטיינר אמנם, גם מנקודת ראותו מייחס שטיינר לישראל כמה תרומות לאנושות.

ראשית, דרך משה¹⁷ ודרך עשרת הדיברות¹⁸, הוטבעה בכל התרבויות עד ימינו - אחדות האישיות, ניתן לאדם ה"אני", הממקד והמנהיג סביבו את כל כוחות הנפש, שלפני כן היו במצב ריבויי, חולף, מרחף, חלומי, מעורבים בכוחות שמסביבם.

שנית, מקומו המיוחד של ישראל בין כל תרבויות תבל הוא: נשיאת עקרון האחדות בעולם¹⁹; בעוד שאר התרבויות מייצגות את עיקרון הריבוי.

שלישית, הוא מייחס ליהדות את נטיעת המחשבה המופשטת באדם²⁰. מעניין: הרי בתרבות היהודית, מופיעה המחשבה המופשטת לא בתנ"ך אלא רק בחז"ל (למשל בדרכי הלימוד מפסוקי התנ"ך: קל וחומר, גזירה שווה, פרט וכלל, כלל ופרט, פרט וכלל ופרט ועוד - שהן "המידות שהתורה נדרשת בהן"); ובדרך כלל נוהגים לייחס אותן להשפעת הלוגיקה האריסטוטלית. והנה, שטיינר טוען שכבר ב"אימפולס" המקורי של עם ישראל נטועה המחשבה המופשטת ("לא תעשה לך כל פסל וכל תמונה"), ואולי לדעתו רק משם היא הגיעה מאוחר יותר, כהשראה רוחנית, לתרבות היוונית.

ורביעית, הוא מייחס לישראל את הנחת-היסוד למדינה הלאומית²¹.

אבל הייתי אומר, שעם כל נקודות הקרדיט, עדיין, הקיום היהודי כשלעצמו, מבפנים, הוא עבור שטיינר כתב בלתי-קריא; וגם לנקודות הזכות הוא מגיע רק אחרי צמצומים, חיתוכים ועיצובים-מחדש של הוויית ישראל אל תוך כלי-ראייתו.

ראשית כל וחשוב מכל, הוא שאת אלוהי ישראל, את אור האינסוף שמעבר לשמיים ולאֶרץ וכל אשר בם - הוא מגמד ל-Jehovah, אחד משבעה ארכאנגלים, "אלוהים", שמשכנם בשמש, בעוד שהוא עבר אל הירח כדי לרכז ולהקרין משם את כוחות ששת האלוהים האחרים; ובכן זהו אל-ירח; והוא אשר בחר בעם הזה להיות לו לעמו. פשוט אין מלים לעוצמת הכיווץ והצמצום הזה שמבצע שטיינר באל עליון, אור אין-סוף, בורא שמים וארץ.

שנית, את ההתגלות הקולקטיבית לעם שלם בהר-סיני הוא מתרגם ל"חניכה" של יחידים, כמו משה ואליהו.

שלישית, מתן-התורה לפי שטיינר אינו אלא מתן עקרון ה"אני"

¹⁶ כך, למשל, בספר הקבלה "עץ חיים" לר' חיים ויטאל, תלמידו של האר"י, מוקדשים לעולמות העליונים ולעולם החומרי (בריאה, יצירה, עשייה ועשייה הגשמית) - רק שבעה "שערים", לעומת ארבעים ואחד שערים המוקדשים לסתרי האלוהות בעומקי עצמה. ולא במקרה, זהו יחס של אחד לעומת ששה; כי זה היחס בין שש הספירות (כוחות עליונים) - חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד - לבין ספירה אחת - מלכות - התחתונה מכולם, המקבלת מכולם והיורדת אל תוך העולמות התחתונים, הרוחניים והגשמיים, להיות להם לנשמה פנימית, להחיותם ולהנהיגם.

¹⁷ ההרצאה "משה" מתוך שש הרצאות בברלין, 1912.

¹⁸ ההרצאה "עשרת הדיברות", ברלין, 1908.

¹⁹ *The Mission of Folk Souls*, ע' 115.

²⁰ "רוחות הרפאים של הברית הישנה בלאומיות הנוכחית" בסדרת ההרצאות "אתגרי זמננו", דורנאך, 1918. בהרצאה זאת יוצא שטיינר נגד המדינות הלאומיות של זמנו, ורואה בהן מימוש מאוחר ומיותר של רעיון המדינה הלאומית שמקורו בתנ"ך, ושעבר זמנו. מה שהוא מציע הוא כידוע הדגם התלת-מיגורי.

²¹ שם.

דרך הדם ודרך קירבת-הדם, כלומה, דרך הווית-עם, ולכן דרך חוקים ומשפטים הדרושים לעם; אין הוא יודע למשל על תהליך הגיור שאינו קשור כלל בקירבת-דם אלא בקבלת התורה בלבד; כמו-כן אין הוא יודע על מצוות בני-נוח המכוונות לעולם כולו, ואשר לפיהן כל אדם בעולם יכול לקבל על עצמו מצוות לפי בחירתו.

ולאחרונה, אין הוא יודע דבר על ההתפתחות הרוחנית שלאחר ישו - על התחדשויות בהלכה, על עולם האגדה, על הקבלה, על החסידות. לכן אין הוא יכול להכיר בכך, שכל ההויה היהודית שומרת בתוכה, גם אם בתקופת הגלות בצורה נקודתית ומקופלת, על האוצר הקדום של ההתגלות.

היוצא מזה הוא, ששטיינר אינו עבורנו מורה מוצלח ביותר לזהות היהודית. לא הוא, ולא הנצרות בכלל, ולא הפוסט-נוצרי סארטר ("יהודי הוא מי שאחרים קוראים לו יהודי"). אלא מי ילמדנו? רק ההסתכלות שלנו פנימה. זוהי עבודה לא קלה, כי המראות העקומות שהורגלנו להסתכל בהן עיוותו עבורנו את דמותנו אנו.

התרומה ההדדית

כעת, אחר שתחנונו תחומים והבחנו הבחנות נראה אם אפשר לחבר. מה התרומה ההדדית שיכולות האנתרופוסופיה והיהדות לתרום זו לזו?

מה שנראה לי הוא, שהיהדות שמרה ושומרת בחיקה אוצר, אם כי בצורה מצומצמת ועטופה ואכן, קצת נוקשה, הנקראת - גלות. הגלות בעיקרה הייתה לא גיאוגרפית, אלא רוחנית: הסתר הנבואה, סילוק הקשר הגלוי והמידי עם הבורא

(שכן, אם אין עמידה מול האל, מדוע לא יתפוס ה"אני" את מקומו?). ובימינו כבר אין ה"אגו" נחלת הגאון הרומנטי הבודד, כי-אם נחלת כל מי שיש ברשותו I-phone, I-pad, I-book, כל מי שפותח בלוג או כתבות, איבדנו את ה"אני" העצמאי אל תוך מאסת ההמון. בתרבות ההמונים נמצא ה"אני" בפעילות אינטנסיבית, אבל בגלות ובמצוקה, אם לא בפתולוגיה ועל-סף התאבדות.

ובכל-זאת, אם דווקא מתוך המצוקה יפרוץ האדם אל-מעבר לכוחות הקניון²² - יעמוד לו כוח הבחירה של ה"אני", ויאפשר לו לעשות דרך משלו, דרך אישית לגמרי, שאינה מותנה לא במשפחה (שהתפרקה) ולא בעם (המתפורר), אלא בבחירתו שלו; ואז - עם כל הקשיים - יוכל לגלות את הדרך אל עולמות שמעבר לאינטרנט ולקניון, וראשית-כל - אל עצמיותו, אל נשמתו ואל אלוהיו.

וביהדות, כבר אין מצב קולקטיבי-לאומי בלבד, אלא יש בה כל המקום ל"אני" ולדרכו האישית החד-פעמית. אמנם, כבר מתחילתה לא היתה היהדות דת "משפטית" בלבד. אברהם, יצחק ויעקב היו יחידים גדולים עוד לפני הר-סיני. אבל גם משה ויהושע, שמואל ואליהו, שאול ודוד, ואחרי-כן, בתוך תרבות ה"פרושים" - הלל ושמאי, ר' יוחנן בן זכאי

ור' עקיבא, הרס"ג והרמב"ם, הגאון מוילנה והבעל-שם-טוב, ר' נחמן מברסלב ור' לוי יצחק מברדיצ'ב - אם להזכיר רק את השמות הידועים ביותר - כולם היו יחידים גדולים, אישויות נדירות ומיוחדות. הייתי אומר, שליחס בין היחיד לבין בוראו אפשר לקרוא "ברית-אברהם", או "ברית האבות". ואילו ליחס בין הבורא לבין העם בכללו אפשר לקרוא "ברית סיני". בגלות הארוכה ליוותה אותנו והחזיקה אותנו בייחוד ברית סיני. אבל כעת יוצאת לאור ומתבלטת "ברית האבות".

אומר מדרש חז"ל: "חייב כל אדם לומר: מתי גיעו מעשי למעשי אברהם, יצחק ויעקב". הפירוש הפשוט הוא: חייב כל אדם לחקות את מעשי האבות. בא המדרש החסידי

והופך את המשמעות על פיה: וכי מה היו "מעשי אברהם יצחק ויעקב"? כל אחד מהם היה התחלה חדשה; אברהם יסד את קו החסד. יצחק את קו הדין ויעקב את קו התפארת. וכך, חייב כל אדם להיות התחלה חדשה, ללכת בדרך משל עצמו²³.

 	<div></div>

^[22] לפני עשר שנים כתבתי ספר בשם "ספר הקניון", שבו אני מנסה להציג את כל תרבות-ההווה בתור קניון-ענק גלובאלי, בעל שלש קומות: קומה טכנולוגית-כלכלית, קומה חברתית-אישית וקומה אמנותית-הגותית. "הקניון הוא עולם סגור בפני עצמו. מלמטה הוא חתום ותחום בבטון - במרתפים וחינונים; מלמעלה הוא סגור במעטה פלסטי. ובין זה לזה - עולם שלם מעשה-ידי-אדם. עולם מתוכנן, עולם נשלט, עולם מבריק, עולם מצליח - ואובד-דרך. סמל ומשל לכל עולם-האדם כיום..." (ספר הקניון, הוצאת תנואי, טל. 09-7655090)

^[23] מובא בשם המגיד מזלוטשוב בספר "דרכו של אדם על-פי תורת החסידות" מאת מרטיין בובה, פרק ב', "הדרך המיוחדת".

ומה יכולה היהדות לתרום לאנתרופוסופיה?

בלי ספק, ראשית - את הפרספקטיבה של קדושת הבורא האחד שמעבר לכל: את אחדות כל היצורים, חומריים כרוחניים - בו. באופן כזה, ההתבוננויות של מדע הרוח יכולות לקבל את הארתן - כאופני-ביטוי, ככלים, ככוחות, כצינורות, כשליחים, כהתגלויות - של האחד.

שאם לא כן - למרות התיאור המדהים-בפירוטו של הבריאה (ארבע פאזות של התגשמות - יופיטר, שמש, ירח וארץ - שבהן הולכות-ומתגבשות ההוויות הפיסית, האתרית, האסטראלית וה"אני"), ולמרות פרטי-הפרטים של פעולת המלאכים בכל שלב - עדיין אנו נותרים עם שאלות היסוד:

לשם מה כל המהלך הזה?

מה או מי עומד מאחורי שיתוף הפעולה הלא-יאמן בין כל קבוצות המלאכים?

איך נתאפשר המרד של לוציפר ואחרימון?

מי ערב לנו שיש דרך-הצלה מהם ומכוחותיהם ההולכים ומתגברים?

אנתרופוסופים ישראלים, שבתוך כל אחד מהם בלי ספק מתחולל הדיאלוג, ועובר השביל הלא-סלול בין יהדותם או ישראליותם לבין לימודי האנתרופוסופיה שלהם - יוכלו ליצור גשרים בין שני החלקים, ואולי דווקא דרך האנתרופוסופיה

אנתרופוסופיה

במה עדיפות עליהם הישויות החיוביות, למשל, ישות השמש? שנית, בעקבות העגינה בקדוש ברוך הוא - יכולה היהדות לתרום גם את ייחודו של האדם. אמנם, "אנתרופוסופיה" פירושה דעת-האדם - דעת הצד הרוחני שבו, במקום תפיסתו מצידו הפיסי-כימי גרידא. אבל האדם מוצג על ידי שטיינר רק בתור שלב במעבר, שלב באבולוציה לקראת ישות מלאכית; כל המציאות היא אבולוציונית, וגם האדם מתפתח ועומד להגיע למדרגות שהמלאכים נמצאים בהן כבר עתה. ואנו נותרים עם השאלה: מה פשר ענותו וייסוריו המיוחדים של האדם, שלא כדגים או כחתולים ושלא כמלאכי מרום?

והנה הפרספקטיבה היהודית יכולה להשלים כאן את ייחודו של האדם לעומת כל יצירי הטבע והמלאכים: צלם האלוהים, החופשי והיוצר שבו. מכאן כיסופיו אל האינסוף, ומכאן גם הפתח לנפילותיו ולהשחתותיו (שהן אינסופיות ממש כפוטנציאלים שלו), לעינוייו ולייסוריו; אבל מכאן גם הבטחון בדרכו ובגאולתו הסופיים.

ואחרון חביב. אנתרופוסופים ישראלים, שבתוך כל אחד מהם בלי ספק מתחולל הדיאלוג, ועובר השביל הלא-סלול (ואולי - הקיר המפריד) בין יהדותם או ישראליותם לבין לימודי האנתרופוסופיה שלהם - יוכלו ליצור גשרים בין שני החלקים, ואולי דווקא דרך האנתרופוסופיה.

ראשית, דרך פריצת-הדרך של האנתרופוסופיה מתוך עניבת-החנק של עולם מדעי פיסי-כימי - אל עולמות שבהם הרוח היא ממשות, הממשות היסודית; וזה לא על-ידי דמיון מעורפל אלא על-ידי התבוננות שקולה, "מדע-רוחית".

שנית, על-ידי הכרה ברוח-העם כממשות רוחנית²⁴, ולכן, של העם כישות ממשית (ולא כראיית הפוסט-מודרניזם - שהוא אולי "רוח-התקופה" שלנו, ה"צייט-גייסט" של היום - הרואה רק יחידים, ובָעָם הוא רואה רק "קהילה מדומיינת"²⁵); צריך רק להוסיף לזה שרוח-העם שלנו אינה ישות השמש ולא ישות הירח, אלא שכירתו של בורא-הכל. שלישית, דרך ראיית עם ישראל כאבן-דרך בהתפתחות האנושות: כראשית הטבעת ה"אני" באדם; כמשכן עיקרון האחדות בעולם ובאדם; כמחדש את החשיבה הבהירה, ההגיונית, חשיבת-היום, לעומת חשיבת-החלום המיתולוגית; ולבסוף, כמצביע על אפשרות של מדינת-עם, אבל לא מדינת-לאום לאומנית, אלא מוסד רוחני, מדינה שהיא תלת-מגזרית בעצמה: מדינית, כלכלית, ונבואית-אלוהית.

וכל זה נובע שוב, מהתגלות הקדוש ברוך הוא, מן הברית בינו ובין ישראל, שאינה "ברית ישנה" אלא נצחית.

וְאָף גַּם זֹאת בְּהִיוֹתָם בְּאָרֶץ אִיבֵיהֶם לֹא מֵאֶסְתִּים וְלֹא גְעֻלָּתִים לְכַלְתָּם לְהַפֵּר בְּרִיתִי אִתָּם כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיהֶם (ויקרא כו, מד).

הַתְּחַלְּנוּ לְהַגִּיד אִיזָה דְבָר גְּדוֹל, בֵּינֵינוּ לְבִין-עַצְמָנוּ וּבְאֲזֵנֵי הָעוֹלָם כֻּלּוֹ, וְלֹא גְמַרְנוּהוּ עַד־... לְרֹדֵת מַעַל בְּמַת הַיִּסְטוֹרְיָה אֲפֹשֶׁר רַק לַעַם אֲשֶׁר גָּמַר אֶת אֲשֶׁר הַחַל, לַחַזְיוֹן רוּחָנִי אֲשֶׁר הוֹצִיא אֶת כָּל הַקְּמוּס עִמּוֹ לְאוֹר-עוֹלָם. לְהַתְּחִיל וְלֹא לָגַמַּר זֶהוּ דְבָר שְׂאִינוּ נוֹהֵג לְגַמְרֵי בְּמִצִּיאוֹת (הרב קוק, אורות, זרעונים, ח. ערך התחיה)

אנתרופוסופיה

הייתי רוצה לסיים בנימה האישית שבה התחלתי. חשוב מאד היה לי לערוך דיאלוג, לעשות בירור ושלום, בין תלמיד-שטיינר שבי לבין היהודי-ישראלי שבי. אני מרגיש שהכאבים שהבירור הזה גרם לי, היו כאבי צמיחה. אני מקווה שהמשא-ומתן הפנימי הזה תרם במשהו גם לדיאלוג שכל אחד מאחד מכם מנהל בתוך עצמו - יתר כעל כן: לדיאלוג שכל אחד מכם מהווה.

ותודה על שליוויתם אותי עד כאן.

24 *The Mission of Folk-Souls*

25 ראה בנדיקט אנדרסון, *קהילות מדומיינות, (Imagined Communities)*

דניאל שליט, יליד ישראל 1940, הוא ד"ר לפילוסופיה ולמוסיקה. ספרייו: **שיחות פנים** - על אקטואליה ויהדות, **אור שבעת הימים** - על מעמד האשה בתרבות הכללית והיהודית; **יודע נגן** - על דעת המוסיקה; **ספר הקניון** - על תרבות ההווה הטכנולוגית-תקשורתית-חברתית-תרבותית, **ארץ ושמים** - על יחסי מדע-יהדות ומהלך ההיסטוריה הכללית